

Pregledi i osvrti

Pregledni članak UDK 1:32(045)

doi: [10.21464/fi38416](https://doi.org/10.21464/fi38416)

Primljeno 15. 9. 2018.

Mislav Kukoč

Sveučilište u Zagrebu, Hrvatski studiji, Borongajska cesta 83d, HR-10000 Zagreb
mkukoc@hrstud.hr

Između ideala i stvarnosti: demokracija od antike do globalizacije

Pavo Barišić, *Ideal vladavine puka. Uvod u filozofiju demokracije*, Hrvatsko filozofsko društvo, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Zagreb, Split 2016.

Sažetak

*Demokracija kao pučka vladavina, od svojega nastanka i praktičke provedbe u antičkoj Grčkoj, pa do suvremenog etabliranja kao sakrosanctnog neupitnog svjetskog poretka, vazda je praćena i osmišljavana filozofijskom raščlambom i promišljanjem u djelima najvećih socijalnih i političkih filozofa, od Platona i Aristotela, preko Lockeja, Rousseaua, Montesquieua, Tocquevillea, Kanta, Hegela i Milla, do Deweyja i Rawlsa, što Pavo Barišić u svojoj knjizi *Ideal vladavine puka*. Uvod u filozofiju demokracije sustavno i pregledno dokumentira i kritički razglaba. Uz osvrt na njegova promišljanja razvoja demokracije od antike do suvremenosti, u ovome se prilogu razmatraju razni njezini aspekti i dimenzije u kritičkom dijalogu s filozofima i ostalim teoreticima demokracije, od Platona i Aristotela, do Deweyja, Lippmanna, Poppera, Wintersa i Scholtea – s posebnim naglaskom na perspektive razvoja demokracije u epohi suvremene globalizacije.*

Ključne riječi

antička Grčka, deliberacija, demokracija, globalizacija, javnost, oligarhija

Tema je djela *Ideal vladavine puka*, četvrte autorske knjige Pave Barišića, *filozofija demokracije*, kao disciplina ili podvrsta političke filozofije, koju autor čitav niz godina sustavno istražuje. U tome je razdoblju istraživanja Barišić organizirao i vodio više međunarodnih konferencija na tu temu. U spomenutom kontekstu posebno se ističe godišnji međunarodni znanstveni i filozofski skup što se pod naslovom »Philosophy and Democracy« / »Philosophie und Demokratie« deset godina kontinuirano održavao na Interuniverzitetskom centru (IUC) u Dubrovniku, a koji je Pavo Barišić vodio zajedno s istaknutim njemačkim filozofom politike Henningom Ottmannom sa Sveučilišta Ludwig

Maximilian u Münchenu. Znanstveni su rezultat navedenih konferencija tematski zbornici koji sadrže tekstove nastale na temelju priopćenja, a koje je samostalno uredio Pavo Barišić – *Demokracija na prekretnici*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 2014.; *Demokracija i etika*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 2005. – te zajedno s Henningom Ottmannom – *Deliberative Demokratie*, Nomos, Baden-Baden 2015.; *Kosmopolitische Demokratie*, Nomos, Baden-Baden 2017. Autorski prilozi Pave Barišića objavljeni u tim i drugim zbornicima te međunarodnim filozofskim časopisima, mahom na stranim jezicima, a jedan je od njih nagrađen za znanstvenu izvrsnost – skupljeni su te, zajedno s prethodno neobjavljenim tekstovima, sistematizirani kao poglavlja ove knjige, u kojoj se većinom po prvi puta objavljuju na hrvatskom jeziku.

To, dakako, nije poglaviti *raison d' être* ove knjige. Naime, ona ne predstavlja puki kompendij simpozijskih referata i objavljenih tekstova, nego sadrži i čini pomno i razložno strukturiranu cjelinu koja u potpunosti udovoljava svrsi sveučilišnog udžbenika i izvornog cjelovitog znanstvenog djela, izraženoga podnaslovom »Uvod u filozofiju demokracije«.

Demokracija kao pučka vladavina, od svojega nastanka i praktičke provedbe u antičkoj Grčkoj, pa do suvremenog etabliranja kao sakrosanctnog neupitnog svjetskog poretka, vazda je praćena i osmišljavana filozofijskom raščlambom i promišljanjem u djelima najvećih socijalnih i političkih filozofa, od Platona i Aristotela, preko Lockeja, Rousseauja, Montesquieua, Tocquevillea, Kanta, Hegela i Milla, do Deweyja i Rawlsa, što autor u svojoj knjizi sustavno i pregledno dokumentira i kritički razglaba. Nakon instruktivnog »Uvoda u filozofiju demokracije«, slijedi filozofijska povijest demokracije od njezinih antičkih početaka u grčkoj pučkoj vladavini i rimskom republikanizmu do filozofijskih analiza novovjekovne i suvremene liberalne demokracije. Potom slijedi promišljanje i raščlamba najvažnijih elemenata i vrsta demokracije, od deliberativne, kozmopolitske demokracije, javne i privatne sfere, nacionalnih demokracija, poglavito u kontekstu Hrvatske, jugoistočne Europe i Europske Unije. Posebnu pozornost autor posvećuje etičkom aspektu i dimenziji demokracije, kao i demokratskom odgoju. Svoju analizu Barišić zaokružuje transformacijom demokracije u aktualnim uvjetima globalizacije te u tome kontekstu promišlja odnos demokracije i post-demokracije.

Naslov knjige *Ideal vladavine puka* nije slučajno odabran. Njime autor želi naglasiti očitu diskrepanciju, raskorak između ideje, ideala demokracije i demokracije kakva se svakodnevno ozbiljuje u političkoj praksi. »Riječ ideal u naslovu knjige primijenjena je u dvostrukom značenju«, navodi Barišić već u prvim redcima. Prvo značenje odnosi se na činjenicu da je *moderna demokracija* – za razliku od *antičke demokracije* koja je, prema Platonovoj i Aristotelovoj podjeli, bila tek jedan, i to jedan od lošijih, među više različitih političkih poredaka – postala neupitna paradigma i planetarni ideal modernog političkog poretka, pa se njome diče i lažno predstavljaju čak i neprieporno antidemokratski totalitarni režimi, kao što je nekadašnja komunistička Istočna Njemačka nosila službeni naziv *Demokratska Republika Njemačka* (DDR), zatim Gadafijeva *Libijska džamahirija* (što na arapskom znači: demokracija), a i danas se totalitarni režim Sjeverne Koreje, kojim generacijama vlada dinastija diktatora, kiti službenim imenom *Narodna Demokratska Republika Koreja*. Na drugoj strani, *ideal* iz naslova knjige znači savršenost, a u tome je smislu ozbiljena demokracija u praksi daleko od njezina teorijskog ideala impregniranoga etičkim normama što smjeraju moralnom perfekcionizmu.

Filozofijsku analizu demokracije Barišić temelji na njezinim izvorima u antičkoj (neposrednoj) demokraciji. Naglašujući pozitivne stečevine Solonove atenske demokracije on, međutim, ne pada u zamku mehaničkog nepovijesnog povezivanja antičke i moderne liberalne demokracije, poput primjerice Karla Poppera koji Platona i Aristotela neopravdano smatra neprijateljima *otvorenog društva*, a to znači neprijateljima demokracije. Razmotrimo li pak pažljivije Platonovu raščlambu i prosudbu demokracije kao državnog poretka, uočiti ćemo da je ona mnogo kompleksnija, da sadrži kritičke, negativne, ali i afirmativne stavove te da ne daje osnove za Popperovo stigmatiziranje Platona kao uvjerenega neprijatelja demokracije. Najpoznatija Platonova definicija demokracije glasi:

»Demokratska vlada nastaje, mislim, kada siromasi pobjede, te jedne od protivnika ubiju, druge prognaju, a s ostalima jednako podijele građanska prava i službe; zatim kad se u njoj vlasti većinom biraju ždrijebom.« (Platon, *Država*, 557a)

Demokracija je, za Platona, anarhičan državni poredak s puno slobode i bez stege, poredak u kojemu svatko čini što hoće. Premda Platon zamjera demokraciji da prezire kvalitativne kriterije koje on propisuje svojem projektu idealne države, ipak i nakon tih zamjerki on zaključuje da bi demokracija »bila, kako se čini, ugodno državno uređenje, bez vlade, šarena, te bi bez razlike dijelila nešto kao jednaka prava jednakima i nejednakima« (Platon, *Država*, 558c). U istome tonu, sasma suprotno Popperovoj interpretaciji, slijedi Platonova apoteoza slobode:

»... to je najljepše u demokratskoj državi i zbog toga je jedino u njoj vrijedno živjeti onome tko god je od prirode slobodan.« (Platon, *Država*, 562c)

U *Državniku*, Platon prosuđuje demokraciju s obzirom na kompetenciju subjekata vlasti. Negativna procjena sposobnosti puka da uspješno vlada državom, navlastito u poredbi s obnašateljima vlasti konkurentskih državnih poredaka, navodi ga na ironiziranje demokracije – on poglavito osuđuje izbor izvršne vlasti ždrijebom (Platon, *Državnik*, 298ce) – ali ne i na negativnu ocjenu:

»Vlada pak mnoštva u svemu je slaba i nema velike moći ni u dobru ni u zlu ako se usporedi s ostalima, i to zato što je u njoj državna uprava porazdijeljena nasitno među mnogo osoba. Zbog toga je to najgore od svih državnih uređenja ukoliko se zasnivaju na zakonima, a najbolje ukoliko su protuzakonita. Ako su sva državna uređenja razuzdana, najbolje je živjeti pod demokratskom vladom, a ako su dobro uređena, pod njom je život najmanje podnošljiv.« (Platon, *Državnik*, 303ab)

Aristotel u *Politici* gotovo doslovce preuzima Platonovu klasifikaciju državnih poredaka iz *Državnika*, zbog čega neki interpreti smatraju da je Aristotel III. knjigu *Politike* napisao još kao student Platonove Akademije. Jedina razlika, koju Aristotel čini u odnosu na Platonovu klasifikaciju državnih poredaka iz *Državnika*, zamjena je Platonove zakonite demokracije ustavnom vladavinom srednje klase. Premda, dakle, za Aristotela nominalno *demokracija* kao pučka vladavina ostaje nezakoniti poredak siromašnih, i ona, s obzirom na specifične okolnosti koje vladaju u pojedinim polisima, može za njih biti najbolji poredak. Prema tim kriterijima, *demokracija* kao najbolji poredak odgovara siromašnim agrarnim polisima i to više ratarskim negoli stočarskim, u kojima će građani većinom biti zaokupljeni poljodjelskim poslovima, pa neće puno vremena gubiti u skupštini »jer svjetina više teži koristi negoli časti« (Aristotel, *Politika*, 1318b).

No uz apsolutno najbolji poredak, koji ima isključivo teorijsko-hipotetičko značenje, Aristotel u IV., V. i VI. knjizi *Politike* istražuje koji je najbolji po-

redak u povijesno-političkoj zbilji, odnosno traži prosječno najbolji poredak, kakav odgovara najvećem broju polisa, te tome pitanju posvećuje mnogo veću pozornost:

»Koji je najbolji državni poredak i koji je najbolji život glavnini ljudi, ne sudeći ni prema kreposti koja je iznad prosječnika, niti prema odgoju što traži naravan dar i sretno okolnosti, niti prema državnom poretku koji je tek želja, nego prema životu u kojem većina može sudjelovati i prema državom poretku koji glavnina može dostići?« (Aristotel, *Politika*, 1295a);

retorički pita Aristotel i odgovara, pozivajući se na vlastito određenje vrline kao sredine:

»... onda je nužno i srednji život najbolji, onaj u srednosti koji svatko može postići. A iste te odredbe kreposti i opačine moraju biti i za državu i njezin ustav, jer je ustav [*politeia*] život države [polisa = *poleos*].« (Aristotel, *Politika*, 1295ab)

Zatim, Aristotel zaključuje:

»Bjelodano je dakle kako je najbolje državno zajedništvo sastavljeno od građana srednjeg staleža, i onim se državama može dobro upravljati u kojima je srednji stalež mnogobrojan i snažniji od oba ostala.« (Aristotel, *Politika*, 1296a)

Dakle, država u kojoj je na vlasti srednji stalež najbolji je poredak jer je najstabilniji zato što održava ravnotežu između međusobno suprotstavljenih staleža: bogataške elite i siromašnoga puka, na jednoj strani, te zbog činjenice da su najbolji zakonodavci, kao Solon, Likurg i Haronda, potjecali iz srednjeg građanskog staleža, na drugoj strani.

Barišić, nasuprot Popperu, lucidno uočava da Aristotelova *ustavna vladavina srednje klase* više odgovara modernoj građanskoj demokraciji od antičke demokracije kao vladavine siromašnoga puka, koja – da ostanemo u okviru modernih analogija – prije korespondira s *diktaturom proletarijata*, odnosno totalitarnom komunističkom vladavinom u ime radničke klase. Naime, Popperova kruta ideologija demokracije nepovijesnog je karaktera: temelji se na neupitnoj vrijednosti koju taj politički poredak ima u modernoj epohi i potpuno je neprimjerena za prosudbu antičkog grčkog društva.

Prije svega, dvojben je teza da je atenska demokracija bila većinska vladavina. Povjesničar Alfred Heuss navodi:

»Atena u Periklovo doba broji 90 000 stanovnika, od kojih 30 000 građana i 60 000 negrađana (25 000 meteka i 35 000 robova). Ako se još pribroji 10 000 iz okoline (prije svega, Pireja), tada je to 40 000 građana, od čega je 10 000 muškaraca iznad 30 godina, punopravnih građana, aktivnih nosilaca demokratske suverenosti.«¹

Navedene povijesne činjenice bjelodano pokazuju da je, u poredbi s modernom demokracijom, i antička demokracija imala elitistički karakter, to jest da je u odnosu na svekoliko pučanstvo, predstavljala vlast privilegirane manjine. Staleško ustrojstvo demokratske države, prema Platonu, izgleda ovako:

1. *Državna uprava*: birokracija koja u demokraciji ima stvarnu vlast. Čine je beskorisni »trutovik« što »prave smutnju u svakom državnom uređenju«, i još se k tome odlikuju autoritarnošću vlastitih stavova i nesnošljivošću spram drukčijeg mišljenja. Nastaje, naime, u demokraciji »zbog neograničene slobode jedan takav stalež koji nije ništa manji nego u oligarhijskoj državi (...), ali je mnogo žešći u demokraciji«. Dok se u oligarhiji »taj stalež ne cijeni i isključuje se iz službe (...) u demokraciji taj je stalež na čelu, osim gdje kojeg izuzetka: najžešći od njih govore i rade, a ostali sjede blizu oko govornica, pa zuje i ne trpe onoga koji drugo govori; tako taj stalež ima cjelokupnu upravu u takvu državnu uređenju uz male izuzetke«.

2. *Stalež posjednika*: razvlašteni bogataši, koji, dakle, više nisu na vlasti kao u oligarhiji, ali zadržavaju stečeni imetak: »Zatim se odvaja od mnoštva ovakav drugi stalež. Premda se svi bave stjecanjem, ipak većinom postaju najbogatiji oni koji su od prirode najuredniji. (...) Odatle dakle, mislim, sišu trutovi najviše meda i najlakše. (...) Takvi se dakle bogataši, mislim, zovu hrana trutova.«
3. *Puk*: vlada u demokraciji samo nominalno, ali ne i stvarno: »A puk bi pripadao u treći stalež, koliko su radnici, te se ne miješaju u državne poslove, i nemaju osobito mnogo imovine. Taj je stalež upravo najveći i najznatniji u demokraciji, a i odlučujući, kad se samo skupi.« (Platon, *Država*, 564d–565a)

Navedena Platonova minuciozna socijalnofilozofijska raščlamba staleškog ustrojstva atenske demokracije u potpunosti opovrgava Popperove ideologijski intonirane optužbe i uvjerljivo pokazuje da je antička demokracija jako udaljena od modernog pojma demokracije i da je, usporedimo li je s modernim političkim sustavima, mnogo bliža diktaturi proletarijata i to prije po strukturi i prema praktičkoj realizaciji, negoli prema Marxovu i Lenjinovu određenju. Naime, *staleško* ustrojstvo *demokratske države* – 1. državna uprava (»trutovi«); 2. razvlašteni (politički, ali ne i imovinski) posjednici; 3. puk (samo nominalno na vlasti) → prijelaz u tiraniju – korespondira s *klasnim* ustrojem *diktature proletarijata*: 1. klasna avangarda – komunistička partija; 2. razvlašteni (politički i imovinski) posjednici; 3. proletarijat – samo nominalno na vlasti → prijelaz u diktaturu »kulta ličnosti«.²

Ozbiljenje istinske demokracije – ideala demokracije, navodi Barišić u svojoj knjizi pozivajući se na analize klasika političke misli, poglavito Aristotela i Deweyja – složen je i zahtjevan proces koji iziskuje napor, odgovornost te odgoj i obrazovanje građana kao jamstvo meritokratskog upravljanja državom. Demokracija je jednako tako i fragilni fenomen čiji se ideali lako iznevjeruju, što Barišić uvjerljivo pokazuje na primjeru polemike Johna Deweyja i Waltera Lipmanna o ulozi javnosti u procesu demokratskog odlučivanja.

U svojoj studiji o ulozi javnosti u modernoj demokraciji, Walter Lippmann skovao je termin »fantomska javnost« (engl. »The Phantom Public«). John Dewey odgovorio je knjigom *Javnost i njezini problemi* (*The Public and Its Problems*) u kojoj se dotakao glavnih političko-filozofijskih pitanja koja se kontinuirano postavljaju i u aktualnoj epohi globalizacije 21. stoljeća: funkcionira li demokracija u suvremenom dobu?³ Postoji li javnost demokratskih građana ili je javnost fantomska? Ključna je teza Lippmannove analize ta da javnost ne može ispuniti zadatak postavljen u dominantnim filozofskim teorijama demokracije, od Lockea i Rousseaua do suvremenih socijalnih i političkih filozofa jer javnost nije sposobna za kreativno mišljenje i djelovanje koje, stoga, treba prepustiti ekspertima, vladajućim birokratima.

Prema nasuprotnom Deweyjevu shvaćanju, uloga se javnosti ne smije svesti na pasivno biračko pravo periodičkog glasovanja na izborima, nego demokrat-

¹ Alfred Heuss, *Propyläen Weltgeschichte III, Griechenland. Die hellenistische Welt*, Ullstein GmbH, Frankfurt a/M, Berlin 1962., str. 277. Više o tome usp. Mislav Kukoč, »Je li Platon neprijatelj 'otvorena društva'? Platonovo poimanje demokracije i Popperova kritika«, *Filozofska istraživanja* 19 (1999) 1–2, br. 72–73, str. 251–263.

² Vidi više u: Mislav Kukoč, *Usud otuđenja*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 1988., str. 113.

³ John Dewey, *The Public and Its Problems*, Henry Holt & Co., New York 1927., str. 126, 144, 149, 211.

sko građanstvo, zajedno s ekspertima i društveno odgovornim medijima, treba proaktivno utjecati na procese donošenja bitnih političkih odluka. Takvim stavovima, naglašava Barišić, Dewey se legitimirao kao jedan od pronositelja ideje deliberativne demokracije. Glavno obilježje Deweyjeve socijalne i političke filozofije njegova je duboka vjera u vrijednost liberalne demokracije, poglavito u sferi obrazovanja, komunikacija i novinarstva kao glavnih izvora za oblikovanje demokratske javnosti. Demokracija za Deweyja predstavlja znatno više od jednog od političkih poredaka; prije svega ona je način zajedničkog života, iskustva uzajamnog općenja. Dewey se izrazito protivi klasnoj podjeli u društvu i korespondirajućoj Aristotelovoj diobi dokolice (*σχολη*) i rada (*ασχολια*), smatrajući da u istinskom demokratskom društvu svi obavljaju društveno korisne poslove, ali i uživaju u kreativno ispunjenoj dokolici.

No, na drugoj strani, recentni razvoj globalizacijskih procesa prijelaza s teritorijalističke vladavine nacionalne države na supraterritorijalno globalno društvo premješta moć i utjecaj s demokratske javnosti na anonimne elite globalnih centara moći, što potvrđuje prije globalnu potvrdu Lippmannove postavke o fantomskoj javnosti negoli Deweyjevu kritiku. Međutim, jednako kao Lippmann, i Dewey je svjestan distrakcija moderne demokracije te je upozoravao na manipulacije masovnih medija, prepunih šunda i ispraznih zabavnih sadržaja, što odvlači pozornost ljudi od ozbiljnih pitanja političke participacije i deliberacije.

Već su Platon i Aristotel upozoravali na opasnosti od zlorabe demokratske slobode i njenog izvrgnuća u ropstvo tiranije. Naime, prema prethodno navedenoj Platonovoj staleškoj podjeli u antičkoj demokraciji puk je samo nominalno na vlasti, stoga je frustriran i nezadovoljan uzurpacijom vlasti od strane birokratskih »trutova« te lako potpada pod utjecaj demagoga koji se predstavlja kao narodni vođa te koristi lakovjernost puka, a kada mu ovaj u skupštini izglasa tjelesnu gardu, on zavede tiraniju. Tako se, upozorava Platon, iz najveće slobode, pada u najveće ropstvo.

Isto se događalo i u novijoj povijesti, kada je Hitler demokratski osvojio vlast i potom srušio liberalnu Weimarsku republiku. Slične distrakcije moguće su i u uvjetima suvremene demokracije, u čijem krilu, kao i u antičkoj neposrednoj demokraciji, sve više caruju populizam i demagogija. Tako se suvremena demokracija izvrcu u svoju suprotnost, što se naglašava neologizmom *post-demokracija*, čiji glavni akteri postaju spin-doktori, PR-menadžeri, kao i korumpirani mediji, koji u službi interesnih, mahom oligarhijskih skupina, proizvode jednu kvazistvarnost, njezinu virtualnu iluziju koju pretvaraju u spektakl.

Kako je oligarhijska globalizacija moguća u doba prevlasti liberalne demokracije? Prema Jeffreyju A. Wintersu, *oligarhija* i *demokracija* skladno se uklapaju u vladajući sustav, a njihova međuigra svakodnevno je jasno vidljiva u globalnoj politici.⁴ U povijesnoj i filozofskoj tradiciji antičke Grčke, oligarhija i demokracija bile su međusobno suprotstavljeni poredci. U Sokratovoj i Platonovoj Ateni demokrati i oligarsi vodili su okrutan dugogodišnji građanski rat. Aristotel je definirao najbolji poredak ustavne vladavine srednje klase, među ostalim, i kao »mješavinu oligarhije i demokracije« (Aristotel, *Politika*, 1295b). Winters uzima upravo tu Aristotelovu definiciju ustavne vladavine kao mješavine za potvrdu svoje teze da prevladavajući politički poredak u eri globalizacije jest kombinacija oligarhije i demokracije. Kako ta dva različita politička oblika mogu koegzistirati u jedinstvenom sustavu? Prema Wintersu, svaki od njih raspolaže s različitom vrstom moći: oligarhija počiva na materijalnoj, a demokracija na nematerijalnoj moći. Za razliku

od društvenih elita različita profila usmjerenih različitim ciljevima, oligarsi su jednoobrazno određeni novčanom moći, s jedinim temeljnim zadatkom – obraniti svoje bogatstvo od svih mogućih ugroza, od progresivnog oporezivanja prije svega. Glede svih ostalih tema poput religije, pobačaja, migracija, ljudskih, socijalnih, ženskih prava itd., oligarsi se međusobno razlikuju jednako kao i pripadnici ostalih društvenih grupa. Premda čvrsto ujedinjeni u obrani sustava koji štiti njihovo bogatstvo, oligarsi su ipak u manjini u poredbi spram pripadnika niže i srednje klase. Kako ih ovi onda ne mogu demokratski preglasati i podići im poreze? Teorija demokratske participacije ne može objasniti oligarhijski uspjeh u sučeljavanju s demokratskom većinom na pitanju porezne politike. Winters to jednostavno objašnjava prizemnom materijalnom moći. Oligarsi, naime, za obranu svojega bogatstva angažiraju čitavu armiju vrhunskih stručnjaka, pravnika, lobista, vodećih medija, *think-tank* analitičara, PR agencija, spin-doktora. Njima suprotstavljena demokratska većina nema ta sredstva, ali ni motivaciju. Bogatstvo, naime, znatno više i uspješnije motivira negoli siromaštvo. Osim toga, poglavito u zemljama razvijenog Zapada, javlja se prešutna solidarnost demokratske većine s oligarhijskom manjinom, temeljena na spoznaji da, unatoč sve većim socijalnim razlikama među njima, demokratska većina pripadnika srednje i niže klase ipak u globalnim razmjerima uživa privilegirani status bogatijeg i socijalno sigurnijeg dijela čovječanstva.

U tome kontekstu aktualan i izazovan odnos globalizacije i demokracije Barišić minuciozno analizira u poglavlju knjige pod naslovom »Ugrožava li globalizacija demokraciju?«. Odnos između liberalne demokracije i globalizacije prilično je kontroverzan i u sebi protuslovan te sadrži pozitivne i negativne efekte. Prva je asocijacija na odnos demokracije i globalizacije pozitivna. Pojava globalizacije krajem prošloga stoljeća, pogotovo njezino širenje i ovladavanje, kako gospodarskom zbiljom, tako i duhovnom situacijom vremena, nastupa paralelno s prevratničkim nastupom liberalne demokracije u mnogim do tada nedemokratskim državama u Srednjoj i Istočnoj Europi, Africi, Aziji i Latinskoj Americi. Takozvani »treći val« demokratizacije krajem XX. st. nastupa u bliskoj svezi sa suvremenom globalizacijom, štoviše, kao njezin izravni učinak i proizvod. Uzajamni utjecaji nadteritorijalnih globalizacijskih odnosa i širenja liberalne demokracije u do tada nedemokratskim državama kasnog 20. st. neosporni su. Primjerice, kampanja globalnih ljudskih prava, globalni masovni mediji, Internet i satelitske interkontinentalne komunikacije – svi ti i slični globalizacijski usputni učinci pružili su demokratsku potporu rušenju mnogih autoritarnih i totalitarnih vladavina, poput komunističkih i Aparthejd režima te vojnih diktatura diljem svijeta. Drugim riječima, neoliberalna politika globalizacije ohrabivala je demokratizaciju države.

Na drugoj strani, od svojega antičkoga podrijetla pa sve do danas, demokracija se kao politički poredak vazda prakticirala na teritorijalno ograničenom prostoru, odnosno u društvenoj zajednici ograničena opsega, kao što je to bio grčki *polis* u antičkome dobu te nacionalna država u modernoj eri liberalne demokracije. U westfalskom međunarodnom poretku, demokracija se uspostavlja kada se ljudi na određenom području organiziraju u nacionalnu zajednicu u okviru suverene države u kojoj je vlast podvrgnuta javnom nadzoru. Liberalne demokracije imaju, također, višestranački politički sustav, u kojemu

se političke stranke natječu na slobodnim izborima, zatim neovisne medije, obrazovane građane i pravnu državu. Globalizacija, nasuprot, promovira nenaacionalne, odnosno nad-nacionalne ustanove i zajednice s prekograničnim odnosima u gospodarskoj, kulturnoj, kao i u svim ostalim sferama društvenog života. Nadilazeći teritorijalni princip, globalizacija ugrožava i državnu suverenost. Kao takva, globalizacija dovodi u pitanje liberalnu demokraciju na razini države i stvara potrebu za dodatnim demokratskim mehanizmima. Drugim riječima, teritorijalistička državo-centrična narav tradicionalne liberalne demokracije postaje neadekvatna u suvremenom globaliziranom svijetu u kojemu su društveni, politički i financijsko-gospodarski odnosi bitno određeni nadteritorijalnošću. Globalnoj demokraciji, da bi postala djelotvornom, nije više dovoljna demokratska država. U načelu, rast višeslojne vladavine lokalnih, regionalnih i općesvjetskih organa i ustanova mogao bi biti izgledan za napredak demokracije, za koji je važna decentralizacija, nadzor organa vlasti, pluralizam, participacija i, poglavito, deliberacija. U praksi, međutim, postsuverenistička vladavina, koju nudi globalizacija i zagovara neoliberalni globalizam, pokazuje se neprijeporno manje demokratskom nego što je to vlast na nacionalnoj razini u suverenoj državi. Demokratski deficit na globalnom planu ilustrira se primjerom birokratizacije Europske Unije i Organizacije Ujedinjenih Naroda. U još većoj mjeri, navodi autor, demokratski deficit caruje u nadnacionalnim, suprateritorijalnim globalističkim institucijama, poput Svjetske Banke, Međunarodnog Monetarnog Fonda, Međunarodne Trgovinske Organizacije itd.

Britanski teoretičar globalizacije Jan Aart Scholte, u svojoj instruktivnoj knjizi *Globalization: A Critical Introduction*, kritički analizira dodatne mehanizme koji bi eventualno mogli pospješiti razvoj globalne demokracije. Ti »neslužbeni kanali globalne demokracije« su: *globalno tržište*, *globalne informatičke i komunikacijske tehnologije* te *globalno civilno društvo*.

U tzv. *tržišnoj demokraciji* potrošači i dioničari 'glasuju' svojim lisnicama i kupnjom dionica tvrtki koje nude najveću dobit na tržištu. U takvoj gospodarsko-tržišnoj 'rekonstrukciji' demokracije, suverenost se preseljava iz nacionalne države na globalno tržište. Dok se u državi demokracija fokusira na prava i dužnosti građana, demokracija se tržišta usmjeruje na kakvoću proizvoda s ciljem maksimalnog zadovoljavanja kolektivnih ljudskih potreba. Ipak, 'potrošački izbor' 'glasovanja lisnicom' ima općenito veoma ograničen utjecaj na razvoj demokracije, jednako kao što i dioničari predstavljaju privatne interese bogate, povlaštene elite u znatno većoj mjeri nego *demos* u cjelini. Tomu nasuprot, rastuća koncentracija kapitala u moćnim transgraničnim korporacijama koje nisu podvrgnute nikakvome javnom, dakle demokratskom nadzoru, nadaje se kao glavna kočnica demokracije.

Uloga *globalnih komunikacija* u razvitku alternativnih izvora globalne demokracije na prvi pogled izgleda uvjerljivija od tzv. tržišne demokracije. Već je sredinom XX. st. Marshall McLuhan tvrdio da komunikacije pretvaraju svijet u 'globalno selo'.⁵ Globalne komunikacije uistinu su bitno i višestruko doprinijele svjetskom trijumfu demokracije, navlastito u pogledu povijesnog sloma komunizma. Također, elektronske vijesti na Internetu, video telekonferencije i interaktivna televizija pružaju velike mogućnosti za poboljšanje komunikacije među građanima. Tzv. *elektronička* ili *digitalna demokracija* u bliskoj budućnosti može ostvariti mogućnosti demokratskog donošenja odluka na globalnoj razini u mjeri koju teritorijalna demokracija ne bi nikada mogla ni izbliza dostići. Na taj način *umreženi građani virtualnog polisa* ili, bolje kazano, *virtualnog kozmopolisa (netizens)* ostvarivali bi daleko višu

razinu javnosti, transparentnosti, dogovaranja (deliberacije) i sudjelovanja u procesima donošenja odluka, nego što to mogu postići građani staroga kova glede procesa demokratskog odlučivanja u okviru tradicionalne države. Na drugoj strani, u »demokraciji na dugme« (*push-button democracy*) digitalnog referenduma ljudi u načelu imaju vazda otvorenu mogućnost utjecati na oblikovanje bilo kakve politike. Ipak, na drugoj strani, politika globalnih komunikacija općenito ne izgleda tako benevolentna kao što se to na prvi pogled čini. Prije svega, veoma je upitna demokratska vjerodostojnost elektronske vladavine. Prvo, umreženi *demos* kojemu su dostupne globalne komunikacije razmjerno je premalen i globalno nereprezentativan. Ograničen je na relativno uske slojeve bogate, mlade, urbane, obrazovane populacije koncentrirane mahom na razvijenom Sjeveru. Doduše, to se može za tren promijeniti, kao što svjedoči enormno brzo planetarno širenje mobilne telefonije. No, druga bitnija primjedba upozorava na to da se elektronski masovni mediji lako pretvaraju u izvor demagoške manipulacije sa svrhom anestetiziranja kritičke svijesti pa i bilo kakve kulturne samosvijesti potrošača kojima serviraju stupidne programe isprazne zabave, poput idiotizma *reality show* programa tipa 'Big brother', bezbrojnih 'glokalnih' turskih sapunica i domaćih inačica, 'celebrity' idolatrije sl. Takav smjer razvoja globalnih komunikacija nije slučajna jer se one nisu razvile do sadašnjeg opsega kao demokratski projekt, s nakanom unapređenja demokracije, čemu se nadao John Dewey, nego kao lukrativni oblik nadteritorijalnog i nadnacionalnog kapitalizma te su, u tome smislu, demokratski potencijali globalnih komunikacija jednako ograničeni kao i prethodno kritički analizirani demokratski potencijali globalnog tržišta. Većina lijevo orijentiranih ekspanenata globalizacije – lijevih pro-globalista – ističe *globalno civilno društvo* kao vodećeg aktera ili glavnog čimbenika procesa alternativne 'globalizacije odozdo', što se nadaže kao prostor kreposti na kojemu se ukida ugnjetavanje od strane vlasti i eksploatacija na tržištu. Međutim, kritička analiza ukazuje na neke ozbiljne probleme što ruše idiličnu sliku civilnog društva kao 'Svetog grala' globalne demokracije. Prije svega, fraza *civilno društvo* u svojem značenju sabire mnoštvo različitih fenomena i pojmova, uključujući različite društvene grupe, nevladine organizacije, znanstvene institute, udruge za zaštitu ljudskih prava, okoliša, mirovne pokrete, feminističke organizacije, muška bratstva, jednako kao i etnička, rasna, pa i rasistička udruženja poput Ku Klux Klana, skinheadsa, navijačkih huliganških skupina, zatim kriminalističke sindikate, kokainske kartele itd. Na drugoj strani, legitimacijski je potencijal *globalnog civilnog društva* slab, poglavito glede njegove demokratske vjerodostojnosti, participacije u procesu donošenja odluka, transparentnosti izbora i odlučivanja, javne odgovornosti. Jednom riječju, prostor je globalnog civilnog društva *terra incognita* u kojoj caruje demokratski deficit.⁶

Globalno širenje demokracije, na drugoj strani, suočava se i s preprekama kulturno-civilizacijske naravi, pa se postavlja pitanje: je li demokracija zapadno-europska vrednota (od antičke do liberalne demokracije) ili univerzalna vrednota? Je li opravdano nametati zapadne demokratske standarde ne-zapadnim civilizacijama (islamskim, dalekoistočnim itd.)? Knjiga Pave

5

Usp. Marshall McLuhan, *Understanding Media: The Extensions of Man*, McGraw-Hill, New York 1964.; Marshall McLuhan, Bruce R. Powers, *The Global Village: Transformations in World Life and Media in the 21st Century*, Oxford University Press, Oxford 1988.

6

Više o tome usp. Jan Aart Scholte, *Globalization: A Critical Introduction*, New York: Palgrave 2000., str. 272–280.

Barišića otvara ta i druga pitanja prijepora suvremene demokracije. Unatoč sveprisutnosti teme demokracije u hrvatskoj političkoj teoriji i praksi te medijskom i političkom diskursu, do sada nije dana cjelovita filozofijska analiza problema i fenomena demokracije, tako da ovo djelo kvalitetno i obuhvatno popunjava jednu prazninu, što je dodatan aspekt relevantnosti i aktualnosti ove knjige.

Zbog važnosti i aktualnosti teme, kao i zbog znanstvene kvalitete njezine obrade, predstavljene pristupačnim jezikom i stilom, knjiga Pave Barišića *Ideal vladavine puka* privlači pozornost, kako stručne filozofske, kulturne i znanstvene javnosti, istraživača, nastavnika i studenata iz područja filozofije, kao i ostalih humanističkih i društvenih znanosti, tako i šire intelektualno znatiželjne čitalačke publike iz Hrvatske i iz šire regije, publike koju zanima obuhvatno filozofijsko promišljanje demokracije.

Mislav Kukoč

**Between the Ideal and Reality:
Democracy from Antiquity to Globalization**

Abstract

Since its genesis and practical implementation in the ancient Greece, up to its contemporary confirmation as a sacrosanct unquestionable world order, democracy as the rule of the people has always been conceived by philosophical analysis and reflection in the works of the most significant social and political philosophers, from Plato and Aristotle, through Locke, Rousseau, Montesquieu, Tocqueville, Kant, Hegel and Mill, to Dewey and Rawls. This general content of Pavo Barišić's book The Ideal of the Rule of the People: Introduction to the Philosophy of Democracy is in its pages systematically and comprehensively documented and critically discoursed. Reflecting to his consideration of the development of democracy from antiquity to modernity, this paper discusses its various aspects and dimensions, together with the critical dialogue with philosophers and other theoreticians of democracy, from Plato and Aristotle to Dewey, Lippmann, Popper, Winters and Scholte, particularly focusing on the prospects of the development of democracy in the age of contemporary globalization.

Key words

Antique Greece, deliberation, democracy, globalization, public, oligarchy